

Maciej Ruczaj
a Maciej Szymanowski, eds.:

**PRAVÝM OKEM. ANTOLOGIE
SOUČASNÉHO POLSKÉHO
POLITICKÉHO MYŠLENÍ**

Brno: CDK, 2010. 203 stran.

Antologie soudobého polského politického myšlení *Pravým okem*, obsahující patnáct textů sepsaných pravicově orientovanými polskými autory, se vyznačuje dvěma přirozeně propojenými, a přesto oddělitelnými vrstvami: výpověď o kulturně-politické situaci Polska v první dekádě 21. století (rovněž dle intencí editorů) zahrnuje obecnou kulturně-politickou reflexi, jež onu situovanost v polské realitě překračuje.

Podle fundovaného úvodu, jímž je kniha opatřena, je pro kulturně-politickou situaci Polska příznačný zlom – „sémantická revoluce“, polemicky zacílená vůči vyčerpanému polskému liberalismu. S touto revolucí se dostává na scénu vnitřně diferencovaný proud konzervativního myšlení, jehož zformování umožnilo v minulém desetiletí prolomit hegemonii (liberální) levice, která do té doby ovládala polský veřejný diskurz. Představy formulované v rámci tohoto konzervativního proudu přitom vybočují z dichotomie devadesátých let, tedy jednoduchého střetu mezi modernitou a tradicí, již reprezentuje směsice „lidového“ katolicismu, vlastenectví a antikomunismu. Aktéři „sémantické revoluce“, usilující o nové promyšlení polské demokracie ve světle tradice i modernity, chtějí naproti tomu zaujmout intelektuálně vytríbenější perspektivu (s. 9–18).

V souvislosti s uvedenými dvěma vrstvami knihy vznikají dvě základní otázky: jednak s čím polská „intelektuální pravice“ vlastně přichází; jednak zda může pravice prostřednictvím předložených myšlenek vy-

stoupit ze své intelektuální perifernosti. Anebo také: je užíván dostatečně životaschopný slovník, jež upozadění levicových projektů vyžaduje? S tím následně souvisí i možná inspirativnost prezentovaných myšlenek v českém kontextu. Ačkoliv knihu tvoří soubor textů, které vzhledem ke své povaze a určení nemohou aspirovat na hlubší propracovanost, nepochybně lze posuzovat svébytnost a závažnost vyřčených tezí.

Tematickým východiskem antologie je problém identity, prostřednictvím něhož jsou rozvíjena další témata: tradice a modernizace, Západ (Evropská unie) a jeho koncepty či myšlenkové tendence, suverenita a (lépe řečeno) „politická subjektivita“, patriotismus, nacionalismus, religiozita či historická paměť. Dotazování polské identity, navozující problém kolektivní identity moderní společnosti, přerůstá rovněž v obecnější otázku po vztahu mezi (národní) identitou a funkčním demokratickým systémem.

Pojem identity odkazuje k autenticitě. Ústřední problém kolektivní autenticity a autonomie je formulován již v počátečním textu Ewy M. Thompsonové *Je Polsko postkoloniální země?* K pojmenování transformační zkušenosti Polska (či spíše střední Evropy) se zde využívá v podstatě levicový koncept orientalismu (kolonialismu), polemicky zacílený vůči epigonství levicově-liberálních elit, tedy proti jejich nekritickému přejímání západního sociálně-politického modelu. Vcelku překvapivě je řešení problému odvozené politické „teorie“ a praxe nalezeno v republikanismu. Právě republikanismus představuje stěžejní koncept, kolem něhož se soustředí další otázky (viz první dva oddíly *Střední Evropa – postkoloniální prostor?* a *Post-patriotismus*).

Polský republikanismus, přisvojující si dosud odmítanou sarmatskou tradici (tj. tradici První polské republiky 16. a 17. století), je hybridní: prostředkuje mezi tradicí a modernizací; váže se k jedinečné fundaci a současně zahrnuje obecné obsahy, které mohou

spoluvytvářet evropskou identitu i identitu negermánské Střední Evropy. V polské reflexi republikanismu se výrazně odráží recepce amerického komunitarismu. Ostatně na americký republikanismus, nikoliv však v jeho instrumentální interpretaci, se zde explicitně odkazuje (s. 56). Zásadním problémem místy záměrně vágního polského republikánství¹ je konstituce společenství – společného dobra, umožňujícího obnovu aktivního občanství. Substanciální identita, kterou společné dobro předpokládá, je přitom založena zejména nábožensky (farnost jako primární komunita) a nacionálně.

Polská reflexe tedy pracuje s výrazně eticky zatíženou verzí republikanismu, jež tíhne k adoraci vlastní komunity a upadá do populismu, polemicky zacíleného vůči odcizeným a nedemokratickým liberálním elitám. Zdá se, že přinejmenším část polských republikánů chce být naopak demokratická a liberální zároveň. V tomto ohledu se jejich intence vlastně stýká s intencí radikálně demokratické levice (viz například Habermasovu diskursivní teorii práva). Polský republikanismus však pochopitelně usiluje o konstituci svého vlastního prostoru.

Tento prostor je přirozeně vymezen především ve vztahu ke svobodě, individuálním právům či širěji individualismu. Individualismus je tradičně vykládán jako účelově racionální či prostě egoistické sebeuskutečňování, ctění prostoru autonomních voleb subjektu jako sakrosankta. Tento individualismus, postrádající nadosobní osmyslnění, operuje s moderním pojetím svobody vůle a určitým konceptem individuálních práv, práv nesituovaného individua, jež předcházejí společnosti a mohou být užívána i proti ní. Republikánský „širší“ koncept svobody je naproti tomu chápán jako kolektivní autonomie (tj. hodnotově sebeurčení společenství). Individualismus musí být zbaven hrotu „a=sociálnosti“,² která vedle preferování vlastních cílů a dobra zahrnuje i touhu vyvazovat se z nahodilých partikularit. Sřet

individuální vůle a společenství je řešen intuitivním vyvažováním mezi individualismem a kolektivismem, přiškrcováním „svobody moderních“ prostřednictvím závazku, jehož pramenem je sdílená kolektivní identita.

Polský republikanismus ovšem nedisponuje hlubší vizí takovéto rovnováhy, která navíc nepředstavuje způsob, jak se s moderním individualismem adekvátně vyrovnat. Skutečně věrohodné koncepty, jež by náležité vyrovnání umožňovaly, v knize chybějí. Zejména zde postrádám (jakkoliv kusou) dekonstrukci předpokladů onoho individualismu či vůbec emancipačních nároků moderny. *Imperativ* přitakat vlastní situovanosti, typický pro konzervativní myšlení, zní v kontextu moderní společnosti, v níž jsou fakticita a platnost *nenávratně odděleny* (Habermas 1996), do prázdna. „Odpor moderního, zindividualizovaného a rozjímavého jedince, kterého pobuřuje iracionalita, náhodnost takovéto pozice [tj. patriotických závazků], [...] je pochopitelný“ (s. 77). Tato diagnóza, vyřčená v kontextu několikasetletého zatížení emancipačním projektem, však nepřesahuje význam iracionalistické stížnosti. Podobné diagnózy působí nanejvýš jako obžaloba filosofického statu quo, jehož limity je obtížné překročit.

Právě těmto limitům se poněkud vymykají úvahy o pospolitosti, zvláště jako „aristotelské koinónia politiké“ (s. 88). Podle polských republikánů lze však pospolitost ustavit a udržet tzv. politikou paměti. Tradičně neracionalistický republikanismus nalézá svou oporu v symbolické reprezentaci, narativní konstituci významů, mimo jiné prostřednictvím institucionalizovaného historického vyprávění. Obhajobě politiky paměti je věnován článek *Společenství minulosti* Dariusze Gawina, zahrnující též obranu vůči nařčení ze (státní) monopolizace pravdy. Tato pluralisticky založená obrana, hledající garanci ve svobodném veřejném mínění, demokratických institucích kontroly či existenci vzájemně konfliktních tradic (snad bychom

mohli ještě dodat vnitřní pluralitu samotného symbolu), se nicméně nezdá příliš přesvědčivá, zvláště když se autor v závěru obrací k americkému občanskému náboženství. Symbolismus jako zdroj „skutečné“ legitimizace politického řádu je navíc mylně umístěn do dichotomií levice–rozum–utopie / pravice–víra–mýtus. Symbolismem (traumatické) paměti dnes disponuje hlavně levice, užívající historii k ukotvování svých projektů spravedlnosti, a racionalita se může stát prostředkem jejich dekompozice. Ve sporu o politiku paměti přitom principiálně nejde o individuální autonomii, hájenou liberálním myšlením, ale o postmetafyzický fallibilismus a neprozíravé zbožštění politických institucí či uvíznutí v historických analogiích.

Gawin označuje politické společenství jako homonoiu – podobnost a rovnost (s. 104). Republikánské akcentování kolektivní identity ve svém důsledku vytváří nivelezační potenciál, který se projevil například při poválečném budování sociálně homogennizovaných společností. V této souvislosti poněkud zaráží, že patronem polského konzervatismu má být Ryszard Legutko (s. 12), jenž ve světle „ošklivosti“ demokracie, tedy právě jejího tíhnutí k nivelizaci, demokracii chápe jako pouhou proceduru.

Antologie *Pravým okem* má však více ro poloh. Její druhá nápadná linie tradičně kotví v klasickém liberalismu, zastoupeném především Bronisławem Wildsteinem, jehož *Euroutopie* otevírá třetí oddíl nazvaný *Evropský projekt a Polsko*. Wildstein akcentuje motiv přirozenosti (lidská přirozenost, přirozený řád). V centru jeho pozornosti se nachází svobodné a odpovědné individuum a jako jeho pandán volný trh, který v duchu skotského osvícenství převrací špatnou lidskou přirozenost v produktivně-humánní sílu a který zároveň představuje místo, kde lidská bytost čelí existenciálnímu napětí. Předmětem kritiky je především destruktivní model sociálního státu, výraz paternalismu (evropského) sociálního inženýrství, ničící svobo-

du, zodpovědnost a lidskou aktivitu. „Osoba, o kterou je třeba pečovat, ztrácí svoji suverenitu ve prospěch toho, kdo o ni pečuje. Začíná být závislá na jeho vůli“ (s. 112). Závislá vůle je ovšem hodna osvobození. Co jiného se tu nabízí než levicový koncept autonomie jako nezávislosti? Wildsteinova svoboda vůle zahrnuje příležitost konat. Co dělat, když je tato příležitost nerovná? „Ti, kdo věří v potenciál svobody a její fundamentální hodnotu [...], budou akceptovat výchozí rozdíly příležitostí, které budou považovat za překročitelné a někdy dokonce i stimulující“ (s. 113). Není však tato překročitelnost spíše jen další vírou? Wildstein neuniká obvyklé debatě o determinaci sociálním prostředím, do níž se obtížně vstupuje jen s hayekovským „epistemologickým“ instrumentářem (s. 113). Jeho přitakání esencialismu navíc znamená opuštění filosofického statu quo, v němž přirozenost platí za děravou minci.

Wildstein je rovněž autorem jednoho ze dvou textů na téma lidských práv v (asi nejslabším) závěrečném oddílu *Na frontě kulturní války*. Obě úvahy o lidských právech předkládají známé konzervativní námítky: ničivé rozšiřování katalogu lidských práv o druhou a třetí generaci. Článek *O falešném chápání lidských práv* však navíc (a v tom tkví jeho význam) jasně artikuluje určité schéma pravicového uvažování o lidských právech.

Lidská práva (i jako součást traumatické paměti) expandují, a to až ke svému principiálnímu sebepopření. Možnou odpovědí na tuto expanzi je odmítnutí pojmu lidských práv vůbec. Toto odmítnutí však ohrožuje celý právní řád upadnutím do krajního právního pozitivismu. Řešení: koncept lidských práv (v podobě lockovských elementárních práv na život, svobodu a vlastnictví, podmiňujících *rozvoj* člověka) má být chráněn před experimenty, zejména před „materializací“ svobody, které sice náleží určitá platnost, ale jejíž *důsledky* jsou katastrofální. Následkem zlomového ústupu od negativní svobody a zahrnutí svobody pozitivní je především

posílení intervenující státní moci. V důsledku své expanze se lidská práva stávají nejednoznačnými a samotné právo ztrácí pevné základy.

Nicméně Wildsteinův „návrat k pramenům“ nelze vykonat. Z konceptu *lidských* práv totiž není možné jednoduše vyjmout emancipační potenciál, který je v něm obsažen. Wildstein, hovořící o „rozvoji“, „důstojnosti“, „subjektu“ apod., užívá tentýž slovník, který zakládá expanzi lidských práv. Odtud také autorovy poukazy na pouhé důsledky namísto konceptuální kritiky. V současné situaci je víra ve formulovatelnost „pravdivých“ lidských práv marná – jedinou možností je odmítnutí pojmu lidských práv vůbec. Ono domnělé ohrožení právního řádu je pak spíše projevem fixace na určitý způsob ospravedlnování (právního či šířeji politického řádu).

Vrátíme-li se k počáteční otázce: polská pravice po mém soudu nepředstavuje sílu, která artikuluje životaschopné koncepty, jež by umožňovaly marginalizaci levicových

projektů. Rovněž se nezdá, že by právě republikanismus, jež chce objevit pro Evropu, měl vstoupit do (středo)evropské identity. Navzdory všem kritickým výhradám je však uvedená antologie užitečným edičním počinem. V konfrontaci s českou pravici polská pravice určitě zaujme větší mírou rozrůzněnosti a filozofičnosti.

Poznámky:

1. „Republikánství je spíše podmínka možnosti trvání a rozvoje polského politična, která v různých dobách přijímá různé historické podoby; jde spíše o mentální dispozici Poláků, ne o soubor jasných pravidel a zásad“ (s. 50).
2. „Vlastenectví pojaté jako ochota nést břemeno jiného...“ (s. 96).

Použité zdroje:

Habermas, Jürgen. 1996. *Between Facts and Norms*. Cambridge: MIT Press.

Michala Lysoňková
Ústav politologie FF UK